

Jerzy Grzybowski

University of Warsaw (Poland)
e-mail: jgrzybowski@uw.edu.pl
<http://orcid.org/0000-0002-7359-487X>

Między dwoma totalitaryzmami. Memoriały mniejszości białoruskiej na Łotwie do sowieckich i niemieckich władz okupacyjnych z lat 1940 i 1941

Between Two Totalitarianisms. Memoranda of the Belarusian Minority in Latvia to the Soviet and German Occupation Authorities in 1940 and 1941

Паміж двума таталітарызмамі. Мемарандумы беларускай меншасці ў Латвіі да савецкіх і нямецкіх акупацыйных улад у 1940 і 1941 гг.

Abstract

The article concerns a little-known episode in the history of the Belarusian minority in Latvia. The interwar Latvian state had one of the largest concentrations of the Belarusian population outside Belarus. Until 1934, Latvian Belarusians enjoyed cultural and educational autonomy. In the country education in the Belarusian language functioned, socio-cultural and political organizations operated, and the press was published. After the introduction of an authoritarian regime in Latvia in 1934, this autonomy was abolished. In the summer of 1940, Latvia was occupied by the Soviet Union and a year later by Germany. Activists of the Belarusian minority had to adapt to the new political reality. It was decided that confrontation with the new authorities should be avoided at all costs. This was confirmed by sending two memoranda to the Soviet (in 1940) and German (in 1941) occupation authorities. The article analyzes the most important reasons underlying the decision to submit the above – mentioned documents.

Keywords: Latvia, Belarusian minority, memoranda, Soviet occupation, German occupation

Abstrakt

Artykuł dotyczy mało znanego epizodu dziejów mniejszości białoruskiej na Łotwie. Międzywojenne państwo łotewskie było jednym z największych skupisk ludności białoruskiej

poza granicami Białorusi. Do 1934 r. łotewscy Białorusini posiadali autonomię kulturalno-oświatową. W kraju funkcjonowało szkolnictwo w języku białoruskim, działały organizacje społeczno-kulturalne i polityczne, wydawano prasę. Po ustanowieniu na Łotwie rządów autorytarnych autonomia ta została zlikwidowana. Latem 1940 r. Łotwa znalazła się pod okupacją Związku Sowieckiego, którą rok później zastąpiła okupacja niemiecka. Działacze mniejszości białoruskiej musieli odnaleźć się w nowej rzeczywistości politycznej. Uznali oni, że za wszelką cenę należy unikać konfrontacji z nowymi władzami. Postawa ta znalazła potwierdzenie w wystosowaniu memoriałów do sowieckich (w 1940 r.) i niemieckich (w 1941 r.) organów okupacyjnych. W artykule zostały poddane analizie przyczyny, które legły u podstaw decyzji o pojawieniu się powyższych dokumentów.

Słowa kluczowe: Łotwa, mniejszość białoruska, memoriały, okupacja sowiecka, okupacja niemiecka

Анотацыя

Артыкул прысвечаны малавядому эпізоду ў гісторыі беларускай меншасці ў Латвіі. Міжваенная латвійская дзяржава была адным з найбольшых месцаў канцэнтрацыі беларускага насельніцтва за межамі Беларусі. Да 1934 г. беларусы Латвіі карысталіся культурна-асветнай аўтаноміяй. У краіне існавала беларускае школьніцтва, дзейнічалі грамадска-культурныя і палітычныя арганізацыі, выдаваўся друк. Пасля ўвядзення ў Латвіі ў 1934 г. аўтарытарнага кіравання гэтая аўтаномія была ліквідавана. Улетку 1940 г. Латвія была акупавана Савецкім Саюзам, а год пазней – Германіяй. Дзеячы беларускай меншасці мусілі прыстасаватца да новай палітычнай рэчаіснасці. Яны вырашылі любым коштам пазбягаць канфрантацыі з новымі ўладамі, што знайшло пацверджанне ў накіраванні двух мемарандумаў – савецкім (у 1940 г.) і нямецкім (у 1941 г.) акупацыйным органам. У дадзеным артыкуле аналізуецца асноўныя прычыны, якія паспрыялі з’яўленню вышэйзгаданых дакументаў.

Ключавыя словы: Латвія, беларуская меншасць, мемарыялы, савецкая акупацыя, нямецкая акупацыя

Republika Łotewska, która uzyskała niepodległość w 1918 r., należała do państw wielonarodowościowych. Znaczny odsetek mieszkańców Łotwy stanowili przedstawiciele narodowości innych niż łotewska. Do najliczniejszych mniejszości narodowych należeli Białorusini. Największe skupiska ludności białoruskiej znajdowały się w południowo-wschodniej części kraju – w Łatgalii (dawne Inflanty Polskie).

Liczba osób narodowości białoruskiej w Republice Łotewskiej, według spisów ludności

Rok	1920	1925	1930	1935
Białorusini	75 630 (4,74%)	38 010 (2,06%)	36 029 (1,90%)	26 867 (1,38%)

Źródło: Skujeniks M. (1938). *Latvijas statistikas atlass*. Rīga, s. 13.

Znaczną część łotewskich Białorusinów cechował niski poziom świadomości narodowej. Byli to chłopci, którzy nie wykazywali zainteresowania kwestią swej tożsamości. Unikali definiowania swego pochodzenia i podkreślali związek z regionem zamieszkania, niekiedy określając się mianem „tutejsi” lub „miejscowi”. Ludzie ci w domu mówili „mową prostą”, czyli używali różnych gwar białoruskich z domieszką słownictwa polskiego, łotewskiego i rosyjskiego. Do unarodowienia białoruskojęzycznych mieszkańców Łatgalii przyczynili się przedstawiciele białoruskiego ruchu narodowego. Do pierwszych prób życia narodowego Białorusinów w Republice Łotewskiej doszło w okresie walk Łotwy o niepodległość. Trzon miejscowego ruchu białoruskiego stanowili działacze Białoruskiej Republiki Ludowej (BRL), którzy przybyli tu w 1919 r. Stosunek władz łotewskich do polityków BRL był przychylny, co znalazło potwierdzenie w nawiązaniu stosunków dyplomatycznych między Łotwą i BRL (Jėkabsons, 1997, s. 49–62). Po zawarciu traktatu ryskiego część działaczy BRL przyjęła obywatelstwo Łotwy i osiedliła się w tym kraju. Wkrótce dołączyła do nich grupa działaczy białoruskich, którzy przyjechali z Polski i Litwy. Ta dość nieliczna grupa Białorusinów podjęła trud organizacji życia narodowego. Wśród najbardziej znanych działaczy białoruskich na Łotwie należy wymienić m.in. Kastusia Jezawitawa, Władzimira Pihuleuskiego, Mikołaja Demidowa, Siarhieja Sacharowa. Za sprawą tych ludzi w stosunkowo krótkim czasie powstał szereg stowarzyszeń białoruskich o charakterze społeczno-kulturalnym, oświatowym, sportowym i politycznym. Za pierwszą organizację białoruską na Łotwie należy uznać stowarzyszenie społeczno-kulturalne „Ojczyzna” (biał. Baćkaŭszczyzna) działające w 1921–1925 (Ezavitaŭ, 1927, s. 59–61). Za największe osiągnięcie mniejszości białoruskiej w międzywojennej Łotwie należy uznać utworzenie szkolnictwa. W szczytowym okresie jego rozwoju na Łotwie istniało 50 białoruskich szkół podstawowych, jedna średnia szkoła rolnicza i trzy gimnazja. W Ministerstwie Oświaty utworzono Białoruski Oddział Szkolny, który odpowiadał za funkcjonowanie szkół (Jėkabsons, 2001, s. 58–59).

Miejscowi przywódcy białoruscy mierzyli się z wieloma problemami, ich możliwości materialne były bowiem bardzo ograniczone. Rozwój ruchu białoruskiego hamował brak niezależnego państwa białoruskiego, na skutek czego łotewscy Białorusini byli pozbawieni wsparcia z zewnątrz. Niepomyślnie układały się stosunki ruchu białoruskiego z miejscowymi Polakami i Rosjanami, z którymi działacze białoruscy musieli rywalizować o „dusze i serca” miejscowych chłopów. Każda z tych stron uważała ludność „tutejszą” za swoją, która w wyniku zawilości historycznych „odłączyła się” od narodu (Gierowska-Kałłaur, 2011, s. 181–216; Grzybowski, 2017, s. 33–48).

Na kondycję ruchu białoruskiego miała wpływ polityka władz Łotwy. Ustawodawstwo łotewskie w okresie demokracji parlamentarnej (do 1934 r.) umożliwiło powstanie szerokiej autonomii kulturalno-oświatowej dla mniejszości narodowych, w tym także białoruskiej. W pierwszych latach niepodległości władze w Rydze sprzyjały ruchowi białoruskiemu, gdyż traktowały go jako przeciwwagę dla miejscowych Polaków i Rosjan. U podstaw tej polityki leżała zasada, zgodnie z którą należało

osłabiać miejscowe ruchy polski i rosyjski, które w ocenie władz łotewskich były skłonne do separatyzmów. Z punktu widzenia państwa łotewskiego lepiej było popierać mniej zorganizowanych i słabych ekonomicznie i politycznie Białorusinów niż aktywnych i w pełni świadomych swych celów i roszczeń Polaków i Rosjan. Polityka popierania Białorusinów dała się zauważyć podczas spisu ludności w 1920 r., kiedy urzędnicy łotewscy byli skłonni zapisywać narodowość białoruską wielu chłopom łatgalskim, którzy w rzeczywistości nie posiadali wykrystalizowanego poczucia świadomości narodowej. Tłumaczy to wysoki odsetek ludności białoruskiej w 1920 r. (Gierowska-Kałużur, 2011, s. 194–216; Grzybowski, 2017, s. 33–48).

W następnych latach polityka władz łotewskich uległa pewnej zmianie. Władze w Rydze zaczęły z większą powściągliwością podchodzić do kwestii popierania Białorusinów. Zaczęto dostrzegać w miejscowym ruchu białoruskim pewne tendencje separatystyczne mogące w przyszłości zagrozić integralności terytorialnej Łotwy. Do załamania stosunków łotewsko-białoruskich doszło wiosną 1924 r., kiedy czołowi działacze białoruscy zostali postawieni w stan oskarżenia pod zarzutem działalności antypaństwowej, polegającej na dążeniu do oderwania Łatgalii od państwa łotewskiego i przyłączenia jej do Białorusi. Trwające rok dochodzenia nie potwierdziło jednak tych zarzutów. W rezultacie w kwietniu 1925 r. sąd okręgowy w Dyneburgu uniewinnił Białorusinów. Wydarzenia te spowodowały chwilowe załamanie białoruskiej działalności kulturalno-oświatowej na Łotwie, co spowodowało zmniejszenie liczby szkół, zawieszenie działalności Białoruskiego Oddziału Szkolnego i likwidację towarzystwa „Ojczyzna” (Kazačėnok, 2014, s. 13–26).

Mimo to mniejszość białoruska nadal korzystała z autonomii kulturalno-oświatowej. Świadczy o tym fakt, że w drugiej połowie lat dwudziestych nastąpił prężny rozwój działalności białoruskiej. Nadal funkcjonowało szkolnictwo. W roku szkolnym 1933/34 na Łotwie było 22 szkoły podstawowe i dwa gimnazja (LVVA, 2125/5/259[1]). Ruch ten cieszył się sporym poparciem ludności miejscowej, zwłaszcza młodzieży szkolnej, a wielu wychowanków szkół białoruskich dało się poznać jako gorący orędownicy białoruskiej idei narodowej. Wówczas powstał szereg organizacji kulturalno-oświatowych m.in. „Chata Białoruska”, „Oświata”, „Ruń”, Towarzystwo Młodzieży Białoruskiej, Towarzystwo Teatru Białoruskiego, Towarzystwo Nauczycieli Białoruskich, Centralne Białoruskie Towarzystwo Pożyczkowo-Oszczędnościowe. Rozwinęły działalność białoruskie stronnictwa polityczne. Ponadto w kraju ukazywało się kilkanaście tytułów prasowych w języku białoruskim (Jankowiak, 2021, s. 11–31).

W połowie lat trzydziestych sytuacja łotewskich Białorusinów uległa zmianie. 15 maja 1934 r. na Łotwie doszło do zamachu stanu, na skutek którego w kraju ustanowiono rządy autorytarne. Władzę objęła koalicja polityków prawicowych z Kārlisem Ulmanisem na czele. Rozwiązano parlament i zakazano działalności wszystkich partii politycznych. W polityce narodowościowej zaczęto forsować asymilację i popieranie Łotyszów kosztem mniejszości narodowych. W konsekwencji nastąpiła likwidacja

autonomii kulturalno-oświatowej mniejszości narodowych, w tym Białorusinów. Nowa polityka położyła kres istnieniu szkolnictwa białoruskiego. W 1934–1936 wszystkie szkoły białoruskie w Łatgalii zostały zamknięte lub przekształcone w łotewskie. Los ten wkrótce podzieliły dwa gimnazja białoruskie – w Dyneburgu i Rydze. Wielu nauczycieli zwolniono z pracy wysyłając na wcześniejszą emeryturę. W kraju przetrwała tylko jedna szkoła podstawowa w Rydze. Pod zarzutem uprawiania działalności antypaństwowej w 1935–1936 zakazano działalności wszystkich organizacji kulturalno-oświatowych. Nie zlikwidowano jedynie Towarzystwa Nauczycieli Białoruskich. W 1940 r. organizację tę przekształcono w Stowarzyszenie Białoruskie na Łotwie, którego działalność poddano ścisłemu nadzorowi policji. W omawianym okresie ruch białoruski przeżywał poważny kryzys (Grzybowski, 2022, s. 589–621).

Na dalsze losy mniejszości białoruskiej wpłynęły zawirowania polityczne i wojenne, które dotknęły państwo łotewskie. Los kraju został przypieczętowany 23 sierpnia 1939 r., gdy III Rzesza i Związek Sowiecki podpisały pakt o nieagresji. Zgodnie z dodatkowymi protokołami do niego Łotwa znalazła się w sowieckiej strefie wpływu. Stalin zamierzał pozbawić Republikę Łotewską suwerenności i wchłonąć ją do ZSRS. Po sowieckiej prowokacji na granicy radziecko-łotewskiej (15 czerwca 1940 r.), w wyniku której zginęło kilku łotewskich funkcjonariuszy straży granicznej, strona radziecka rozpoczęła lądową, powietrzną i morską blokadę Łotwy. Moskwa oskarżyła Łotwę o naruszenie traktatu o wzajemnej pomocy i zażądała natychmiastowego utworzenia nowego rządu, a także wpuszczenia na terytorium Łotwy oddziałów Armii Czerwonej w celu zapewnienia realizacji traktatu. 17 czerwca 1940 r. wojska sowieckie przekroczyły sowiecko-łotewską granicę państwową z trzech kierunków w 15 miejscach i zajęły Łotwę, przejmując kontrolę nad strategicznie ważnymi obiektami (radio, poczta, telegraf, węzły kolejowe itp.). Gabinet Ulmanisa odmówił zbrojnego oporu, uważając, że tylko pogorszy to sytuację i przyniesie ciężkie straty. Kreml, nie chcąc oficjalnie uchodzić za okupanta, stworzył pozory „dobrowolnego” wejścia Łotwy do ZSRS. Opierając się na bagnetach sowieckich, utworzono rząd prosowiecki, 20 czerwca – marionetkowy „rząd ludowy” z prof. Augustem Kirchensteinem na czele. Jednocześnie sowieckie placówki dyplomatyczne prowadziły tzw. politykę dyplomacji kulturalnej, szukając oparcia w elementach niezadowolonych z polityki przedwojennej ekipy rządzącej i szerząc wśród ludności propagandę sowiecką (Bleiere, 2017, s. 180–181).

Nowy rząd pod dyktando emisariusza Moskwy, wiceprzewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych ZSRS Andrieja Wyszynskiego rozpoczął reorganizację i likwidację instytucji państwowych niepodległej Łotwy oraz przygotowania do sowietywizacji kraju. Rozpoczęła się delegalizacja organizacji politycznych i publicznych, z wyjątkiem organizacji prokomunistycznych. Pod pozorem powrotu do demokracji, marionetkowy rząd, wbrew obowiązującym przepisom, zapowiedział wybory parlamentarne. Władze zatwierdziły listę Bloku Ludu Pracy, który jako jedyny został dopuszczony do wyborów. 14–15 lipca 1940 r. „wybory” do „Sejmu Ludowego”

odbyły się pod ścisłym nadzorem przedstawicieli sowieckiego aparatu wojskowo-policyjnego. Na pierwszym posiedzeniu 21 lipca 1940 r. „nowo wybrany” parlament ogłosił Łotwę „Socjalistyczną Republiką Radziecką”. 5 sierpnia Rada Najwyższa ZSRS zatwierdziła wejście Łotwy do ZSRS na zasadach republiki związkowej (Bleiere, 2017, s. 231–235).

Miejscowi działacze białoruscy nie mogli bezczynnie przyglądać się bieżącej sytuacji w kraju. 11 lipca 1940 r. w Rydze kierownictwo Stowarzyszenia Białoruskiego na Łotwie zwołało zebranie członków, w którym wzięli udział przedstawiciele nauczycieli i komitetu rodzicielskiego białoruskiej szkoły podstawowej. Zaproszono także przedstawiciela Komunistycznej Partii Łotwy Mazolewskiego. Uczestnicy przyjęli kilka rezolucji, witając w nich „niezwyciężoną” Armię Czerwoną i gloryfikując poczynania Związku Sowieckiego wobec Polski i Łotwy. W dokumencie piętnowano również „dyktaturę ulmanistowsko-faszystowską” oraz wzywano ludność białoruską do udziału w „wyborach do Sejmu Ludowego” i oddania głosu na kandydatów z listy Bloku Ludu Pracującego (LVVA, 2924/1/4, [1]). Ponadto zebrani powołali grupę, która miała się kontaktować z Komunistyczną Partią Łotwy w kwestii reaktywacji białoruskiej autonomii kulturalno-oświatowej (LVVA, 2924/1/4, [1]). Tego samego dnia kierownictwo Stowarzyszenia Białoruskiego na Łotwie wystosowało memoriał do Ministerstwa Oświaty świeżo utworzonego „rządu ludowego”, w którym proszono o przywrócenie Białorusinom autonomii kulturalno-szkolnej (LVA, 700/1/917, [1]).

Rządy sowieckie nie trwały jednak długo. Już w czerwcu 1941 r. wybuchła wojna między III Rzeszą a ZSRS. W wyniku błyskawicznej ofensywy Wehrmachtu latem 1941 r. Łotwa znalazła się pod okupacją niemiecką. Na terytorium państwa łotewskiego Niemcy utworzyli Okręg Generalny Łotwa, który wszedł w skład Komisariatu Rzeszy Wschód.

Wydarzenia te obudziły wśród części łotewskich Białorusinów pewne nadzieje na polepszenie własnej sytuacji. 26 września 1941 r. grupa inteligencji białoruskiej wystosowała memoriał do komisarza generalnego Łotwy, w którym dała wyraz lojalności wobec okupantów. Jednak najważniejsza część dokumentu zawierała żądania przywrócenia przynajmniej częściowej autonomii kulturalno-oświatowej Białorusinów na Łotwie. Należy podkreślić, że dokument ten w znacznym stopniu powielał treść memoriału do sowieckich władz okupacyjnych (BA, R 92/102, [1]).

W tym miejscu zasadne jest zadanie pytania: jak okupanci sowieccy i niemieccy ustosunkowali się do postulatów Białorusinów? Na próżno było oczekiwać, że władze sowieckie wyjdą naprzeciwko oczekiwaniom działaczy białoruskich. Głównym celem nowych władz była sowietyzacja Łotwy, a nie troska o dobro miejscowych mniejszości narodowych. Z drugiej zaś strony okupanci sowieccy zdawali sobie sprawę z tego, że liczba ich zwolenników w społeczeństwie łotewskich jest bardzo ograniczona. W związku z tym Moskwa usiłowała się oprzeć na tej części ludności, która miała powody do niezadowolenia z polityki władz międzywojennego państwa łotewskiego. W pierwszych miesiącach rządów sowieckich władze starały się udawać,

że zamierzają „naprawić krzywdy” wyrządzone mniejszościom przez politykę Ulmanisa. Dlatego komuniści nie mogli całkowicie bagatelizować potrzeb kulturalnych mniejszości białoruskiej. W lipcu 1940 r. utworzono białoruski referat szkolny w Ministerstwie Oświaty (kierownik Uładzimir Pihuleuski). W 1940 r. utworzono także białoruską sekcję Związku Nauczycielskiego przy Ludowym Komisariacie Oświaty Łotewskiej SRS (kierownik Kastuś Jezawitau). Ponadto Ministerstwo Oświaty Łotewskiej SRS zgodziło się na przekształcenie 1. szkoły miejskiej w Rydze w szkołę białoruską. Były to jednak tylko pozory, mające pozyskać miejscowych Białorusinów do współpracy z okupantami. W rzeczywistości reaktywacja białoruskiej autonomii kulturalno-oświatowej na Łotwie nie leżała w interesie okupantów sowieckich. Częściowe ustępstwa na rzecz Białorusinów w zakresie oświaty były jedynie ruchem propagandowym, który miał ułatwić wzmocnienie władzy sowieckiej w kraju. Wymownie świadczy o tym fakt, że w zamieszkałych przez Białorusinów regionach Łatgalii nowe władze otwierały szkoły rosyjskojęzyczne, w których młodzież białoruska musiała zadowolić się jedynie językiem białoruskim jako przedmiotem dodatkowym (LVVA, 2924/1/4, [2]).

Z kolei niemiecką politykę narodowościową na Łotwie warunkowały względy ideologiczne i rasowe, służące opresji i selekcji miejscowej ludności. Po wygraniu wojny przywódcy III Rzeszy planowali stworzyć na tym obszarze „bastion niemieckości” przez niemieckie osadnictwo i marginalizację miejscowej ludności. W myśl tej koncepcji Estończycy i częściowo Łotysze byli skazani na asymilację, natomiast mniejszościom słowiańskim odmawiano prawa do bycia „narodem aryjskim”. Ludność słowiańską (m.in. Polaków, Ukraińców, Białorusinów) czekały wynarodowienie lub wysiedlenie. W związku z tym berlińscy planiści uważali, że należy zapobiec „mieszaniu się krwi” pomiędzy rasowo bardziej i mniej wartościowymi elementami. W dekreście komisarza Rzeszy Wschód w sprawie polityki narodowościowej w Estonii, na Łotwie i Litwie z 27 lipca 1942 r. czytamy m.in.: „nie wolno asymilować Rosjan i Białorusinów, bo: 1) zepsuje się krew narodów, które będą włączone do Rzeszy; 2) trzeba liczyć się z tym, że Białorusini z krajów bałtyckich zostaną przesiedleni do Białorusi właściwej [...] Istnieje niebezpieczeństwo, że poprzez asymilację Rosjan i Białorusinów mało wartościowe elementy rasowe przenikną potem do narodu niemieckiego” (AAN, MA, T-454/88, [1]).

W praktyce jednak stosunek okupantów do poszczególnych grup narodowościowych był zróżnicowany, co wynikało z bieżących potrzeb ekonomicznych i wojskowo-politycznych III Rzeszy. W celu ułatwienia sobie zarządzania ludnością okupowanych terenów stosowano zasadę „dziel i rządź”. Starano się rozbudzać lokalne separatyzmy, przeciwstawiać i skłócać poszczególne grupy etniczne, wykorzystując lokalne antagonizmy narodowościowe do pacyfikacji miejscowego społeczeństwa. Okupanci byli skłonni czynić pewne ustępstwa względem miejscowych Białorusinów, tworząc przeciwwagę dla Łotyszy. Wychodzono z założenia, że przyczyni się to do nasilenia nastrojów proniemieckich wśród Białorusinów, podczas

gdy nieliczenie się z interesami tych narodów wywoła poczucie krzywdy i uczyni ich podatnymi na propagandę sowiecką. Zgodnie z dyrektywą Ministerstwa Rzeszy do spraw Okupowanych Obszarów Wschodnich należało chronić miejscowych Białorusinów przed asymilacyjnymi działaniami ze strony Łotyszy, które mogły być realizowane za pośrednictwem szkoły, kościoła i urzędów państwowych. W związku z tym zdecydowano się wprowadzić autonomię kulturalno-szkolną dla Białorusinów, co nie oznaczało jednak żadnych przywilejów politycznych dla nich. Autonomię traktowano wyłącznie jako sposób „na rozpoznanie i izolowanie rasowo niepożądanych elementów” (BA, R 6/173, [1]).

W efekcie władze okupacyjne wyszły naprzeciwko oczekiwaniom miejscowych działaczy białoruskich i zezwoliły na działalność Białoruskiego Komitetu Narodowego, który w marcu 1942 r. zmienił nazwę na Zrzeszenie Białoruskie w Okręgu Generalnym Łotwa (Grzybowski, 2018, s. 95–117). Kolejnym elementem tej polityki była zgoda na reaktywację szkolnictwa białoruskiego. 22 października 1941 r. komisarz generalny Łotwy wydał rozporządzenie nakazujące organizację szkół białoruskich. W 1941–1945 w Okręgu Generalnym Łotwa istniało 35 białoruskich szkół ludowych (*Volkschulen*) i trzy średnie (*Mittelschulen*) (Jēkabsons, 2014, s. 13–26). W celu zarządzania sprawami związanymi z organizacją i funkcjonowaniem szkół, w grudniu 1941 r. przy komisarzy okręgowym w Dyneburgu utworzono stanowisko inspektora szkół białoruskich w Łatgali i Semgali. Mianowano na to stanowisko Mikołaja Demidowa (od lutego 1942 r. – Aliaksandra Machnouskiego). 1 stycznia 1942 r. przy generalnej dyrekcji oświaty i kultury Generalnego Okręgu Łotwy utworzono stanowisko referenta szkolnictwa białoruskiego, które powierzono Piotrowi Miranowiczowi. Sieć placówek szkolnych pokrywała się z obszarem zamieszkałym przez ludność białoruską na Łotwie. Ponadto trzy szkoły utworzono w Rydze. W warunkach wojny Białorusini mogli jednak prowadzić swą działalność jedynie według reguł narzuconych im przez okupantów. Zważywszy na ten fakt działania przywódców ruchu białoruskiego na Łotwie nie mogły odnieść większego sukcesu (Grzybowski, 2021, s. 57–83).

Treść memorandumów białoruskich do sowieckich i niemieckich władz okupacyjnych budzi kontrowersje. Znając istotę obu reżimów należy uznać, że zachowanie działaczy białoruskich było naganne z moralnego punktu widzenia. Analizując jednak treść tych dokumentów trzeba pamiętać, że noszą one piętno czasu, w którym powstały. W dokumentach nie brakuje cierpkich i krzywdzących słów pod adresem polityki międzywojennych władz łotewskich, co należy uznać za chwyt mający uwiarygodnić autorów w oczach okupantów. Za tym pochlebnym stylem i przymilaniem się do nowych władz kryła się chęć osiągnięcia pragmatycznych celów. Zmiany, które się dokonały po 1940 r. oznaczały z perspektywy czołowych przedstawicieli mniejszości białoruskiej szansę na wyjście z impasu, w którym znalazł się miejscowy ruch białoruski w drugiej połowie lat trzydziestych. Ponadto sądzono, że lojalnościowe deklaracje były sposobem na przetrwanie w obliczu opresyjnych reżimów, bowiem mogły

uchronić przed represjami. Uważano, że Białorusinom jako mniejszości pozbawionej wsparcia z zewnątrz i w pełni zdanej na łaskę państwa należy za wszelką cenę unikać konfrontacji z tym, kto sprawuje władzę w kraju. Wychodzono z założenia, że wszelki sprzeciw tylko pogorszy sytuację mniejszości białoruskiej. W ten sposób działacze białoruscy próbowali odnaleźć się w nowej rzeczywistości politycznej. W świetle powyższego memoranda do obu okupantów można uznać za zarówno pokłosie zimnej politycznej kalkulacji, jak i desperacką próbę ratowania się w ekstremalnej sytuacji. Fakt wystosowania powyższych memorandumów dobitnie pokazuje, w jak dramatycznej sytuacji znalazły się narody Europy Środkowo-Wschodniej. Zostały one wystawione na pastwę dwóch śmiertelnie groźnych i zbrodniczych systemów totalitarnych: stalinowskiego i hitlerowskiego.

Wspomniane memoranda do sowieckich i niemieckich władz okupacyjnych są cennym źródłem do historii ludności białoruskiej na Łotwie w czasie II wojny światowej. Mogą również okazać się pomocne badaczom zajmującym się historią narodu białoruskiego w omawianym okresie. W związku z tym uznałem za stosowne w całości przytoczyć ich treść. Prezentowane dokumenty to: memoriał kierownictwa Stowarzyszenia Białoruskiego na Łotwie do prosowieckiego Ministerstwa Oświaty Łotwy (11 lipca 1940 r.) i memoriał przedstawicieli społeczności białoruskiej Łotwy do niemieckiego komisarza generalnego Łotwy Otto Henricha Drechslera (26 września 1941 r.). Pierwszy dokument jest przechowywany w zasobie Łotewskiego Archiwum Państwowego Łotewskiego Archiwum Narodowego, w zespole Ministerstwa Oświaty Łotewskiej SRS (łot. *Latvijas PSR Izglītības ministrija*), w teczce o sygnaturze 917. Drugi dokument pochodzi ze zbiorów Archiwum Federalnego w Berlinie-Lichterfelde, w teczce o sygnaturze 101 w zespole Oddziału Oświaty i Kultury Okręgu Generalnego Łotwy (niem. *Abteilung für Bildung und Kultur des Generalbezirk Lettland*). Wszystkie dokumenty stanowią całość problemową, bowiem prezentowane w nich informacje odzwierciedlają dramatyczną sytuację, w której znaleźli się działacze białoruscy.

* * *

MEMORIAL STOWARZYSZENIA BIAŁORUSKIEGO NA ŁOTWIE DO MINISTRA OŚWIATY ŁOTWY. RYGA, 11 LIPCA 1940 R.

Białoruska mniejszość narodowa składa się z przedstawicieli najbiedniejszej części chłopско-robotniczego społeczeństwa Łotwy. W szczególności dotyczy to Łatgalii, gdzie chłopci białoruscy mają najmniej ziemi. Również w Rydze, jak napisane w książce „Riga kā Latvias galvaspilsēta” (1932 r.)¹ na stronie 186-tej, Białorusini stanowią najbardziej proletariacką część

¹ Chodzi o książkę: T. Liventāls, V. Sadovskis, *Riga kā Latvijas galvaspilsēta*, Riga: Rigas pilsētas valde 1932.

społeczeństwa, gdyż w przypadku Łotyszy w Rydze robotników jest 61,78%, Żydów – 41,10%, a Białorusinów aż 86,51%.

Ogólna liczba Białorusinów na Łotwie według pierwszego spisu powszechnego z 1920 r., który był najdokładniejszym, wynosi 75 630 osób. Późniejsze spisy ludności obniżyły tę liczbę, co było skutkiem represji, które reakcyjne władze Łotwy stosowały od roku szkolnego 1924/25 wobec białoruskich postępowych nauczycieli i pracującej inteligencji białoruskiej².

Terror, zwolnienia z pracy i aresztowania, które nastąpiły po 15 maja 1934 r. – ostatecznie zupełnie zniszczyły białoruskie życie kulturalne na Łotwie: [wówczas] zamknięto wszystkie białoruskie gimnazja i prawie wszystkie białoruskie szkoły podstawowe, białoruskie kursy nauczycielskie, Oddział Białoruski podlegający Ministerstwu Oświaty, szkoły wieczorowe dla młodzieży robotniczej, przedszkola i żłobki, wszystkie białoruskie organizacje kulturalne i oświatowe, naukowe, spółdzielnie rolniczo-gospodarcze, wydawnictwa i teatry, a także Towarzystwo Młodzieży Białoruskiej.

Teraz, po obaleniu reakcyjnego rządu faszystowskiego, białoruska mniejszość narodowa, której rozwój kulturalny był przez wiele lat sztucznie ograniczany, powinna otrzymać skuteczną pomoc w podnoszeniu poziomu wykształcenia, aby mieć szansę na dorównanie innym mieszkańcom Łotwy.

Mając na uwadze powyższe Stowarzyszenie Białoruskie na Łotwie w imieniu białoruskich rodziców i postępowych nauczycieli zwraca się do rządu Łotwy z prośbą o:

- 1) ponowne otwarcie wszystkich zamkniętych wcześniej szkół białoruskich w Rydze i Łatgalii;
- 2) otwarcie nowych szkół białoruskich na terenach zamieszkałych przez co najmniej 30 dzieci białoruskich w wieku szkolnym;
- 3) utworzenie szerokiej sieci szkół wieczorowych w celu zwalczania analfabetyzmu wśród dorosłej populacji Białorusinów, wśród których odsetek analfabetów jest na Łotwie zbyt wysoki;
- 4) wznowienie działalności dodatkowych szkół wieczorowych dla młodzieży robotniczej w miastach i otwarcie tych szkół dla młodzieży chłopskiej na wsiach w celu uzupełnienia niedokończonej nauki w szkołach podstawowych;
- 5) wznowienie działalności gimnazjów białoruskich w Rydze³ i Dyneburgu⁴;
- 6) wznowienie białoruskich kursów pedagogicznych w Rydze⁵;
- 7) wznowienie działalności Białoruskiej Szkoły Rolniczo-Ekonomicznej w Krasławie⁶;
- 8) otwarcie białoruskiego przedszkola i żłobka;

² W rzeczywistości podczas spisu ludności z 1920 r. znacznie zawyżono liczbę ludności białoruskiej na Łotwie, podczas gdy wyniki kolejnych spisów (1925, 1930) bardziej odpowiadały rzeczywistej liczbie łotewskich Białorusinów. Tymczasem w białoruskiej literaturze przedmiotu dotychczas panuje mylne przekonanie o rzekomym związku procesu białoruskiego ze zmniejszeniem liczby osób deklarujących narodowość białoruską.

³ Gimnazjum w Rydze zostało zlikwidowane w 1935 r.

⁴ Gimnazjum białoruskie w Dyneburgu zostało zlikwidowane w 1935 r.

⁵ Białoruskie kursy pedagogiczne zostały zlikwidowane w 1935 r.

⁶ Białoruska średnia szkoła rolnicza istniała w Krasławie w 1922–1924. Organizatorem był Aleksiej Łastowkin.

9) wznowienie pracy Wydziału Białoruskiego podlegającego Ministerstwu Oświaty lub utworzenie nowej instytucji odpowiedzialnej za funkcjonowanie szkolnictwa białoruskiego;

10) przywrócenie państwowej pomocy finansowej dla teatru białoruskiego i organizacji kulturalnych, oświatowych i sportowych;

11) utworzenie samorządów białoruskich z prawem używania języka białoruskiego na równi z językiem łotewskim we wsiach, w których większość mieszkańców stanowią Białorusini.

Prezes Stowarzyszenia Białoruskiego na Łotwie – P[iotr] Miranowicz⁷

Przewodniczący Komisji Rewizyjnej – U[ładzimir] Pihulewski⁸

Sekretarz – J. Karola⁹

K[astuś] Jezawitau¹⁰

Tłumaczenie z języka łotewskiego

Źródło: LVA, 700/1/917, lpp. 1–2.

MEMORIAL DO OTTO HENRICHA DRECHSLERA¹¹ W SPRAWIE POTRZEB NARODOWO-KULTURALNYCH MNIEJSZOŚCI BIAŁORUSKIEJ NA ŁOTWIE, 26 WRZEŚNIA 1941 R.

Na terytorium byłego niezależnego państwa łotewskiego jest wiele gmin zamieszkałych przez Białorusinów. Te gminy znajdują się na wschodzie i na południowym wschodzie wspomnianego byłego niezależnego państwa łotewskiego na granicy białoruskiego obszaru etnograficznego, a mianowicie w okręgach: dyneburskim, iłłuksztanskim, rzeżyckim i lucyńskim. Podczas kilku spisów powszechnych ustalono, że liczba Białorusinów w tych gminach wynosiła:

a. ogólnorosyjskiego spisu ludności w 1897 r. – 90 000 ludzi¹²

b. I łotewskiego spisu ludności w 1920 r. – 75 630 ludzi

c. II łotewskiego spisu ludności w 1925 r. – 38 010 ludzi.

W późniejszych spisach ludności ta liczba została jeszcze bardziej zmniejszona.

W pierwszych latach istnienia Republiki Łotewskiej Białorusini, podobnie jak inne mniejszości narodowe, korzyścili z prawa do posiadania swego oddziału w ministerstwie oświaty, jak

⁷ Piotr Miranowicz (1902–1990), malarz i pedagog, białoruski działacz społeczny. W 1939–1940 prezes Stowarzyszenia Białoruskiego na Łotwie. Podczas okupacji niemieckiej pełnił funkcję referenta szkolnictwa białoruskiego w Okręgu Generalnym Łotwy.

⁸ Uładzimir Pihulewski (1889–1958), białoruski pedagog, dramaturg i działacz społeczny. W 1926–1934 kierownik Białoruskiego Oddziału Szkolnego w Ministerstwie Oświaty Łotwy. W 1928–1931 z ramienia socjaldemokratów był posłem na Sejm Republiki Łotewskiej.

⁹ Brak informacji w tej osobie.

¹⁰ Kastuś Jezawitau (1893–1946), białoruski działacz polityczny, wojskowy i kulturalno-oświatowy. Założyciel wielu białoruskich organizacji społeczno-politycznych i kulturalno-oświatowych w międzywojennym państwie łotewskim.

¹¹ Otto Henrich Drechsler (1895–1945), dygnitarz nazistowski, w 1941–1944 komisarz generalny Łotwy.

¹² W rzeczywistości w 1897 r. w guberniach łotewskich naliczono 79,7 tys. Białorusinów.

również szkół, których liczba wynosiła ponad 50 szkół podstawowych i 3 średnie – w Dyneburgu, Lucynie i Rydze; działały kursy nauczycielskie w Rydze i szkoła rolnicza w Krasławiu.

Pomimo iż mniejszość białoruska zachowywała się lojalnie wobec państwa łotewskiego, rozwój białoruskiego ruchu narodowego był negatywnie postrzegany przez niektórych Łotyszów, jak również przedstawicieli kręgów rosyjskich i polskich. Wszyscy oni dokładali starań, by za wszelką cenę dyskredytować ruch białoruski i jego uczestników. W tym celu wykorzystywano mównicę sejmu łotewskiego i prasę; szerzono informacje, zgodnie z którymi wszyscy łotewscy Białorusini to „zrusyfikowani Łotysze“; Wilbert Krasnais posunął się w tym tak daleko, że oświadczył, że cały 12-milionowy wielki naród białoruski jest odgałęzieniem narodu łotewskiego (zob. jego broszurę „Białorusini jako odgałęzienie narodu łotewskiego“ 1938, Ryga)¹³.

Jednocześnie wywierano naciski na ludność białoruską, żeby ona się wynarodowiała, zaś inteligencji białoruskiej odbierano możliwość protestowania przeciwko tym poczynaniom. W konsekwencji doszło do procesu białoruskiego w sądzie, kiedy to niektórzy nauczyciele białoruscy i kierownicy stowarzyszeń kulturalnych wiosną 1924 r. zostali aresztowani i osadzeni w więzieniu dyneburskim. Początkowo próbowano oskarżyć ich o „bolszewizm“, lecz po tym, kiedy nie udało się tego udowodnić, postawiono im nowe zarzuty, a mianowicie oskarżono o dążenie do utworzenia w gminach białoruskich „samodzielnej republiki białoruskiej“¹⁴.

Chociaż bezsensowność oskarżenia była oczywista, śledztwo trwało cały rok, wszyscy oskarżeni zostali zwolnieni ze swoich stanowisk, a niektórzy byli przetrzymywani w ciężkich więzieniach aż do rozprawy¹⁵.

Po upływie roku, w kwietniu 1925 r. odbył się sąd, który uniewinnił wszystkich oskarżonych uznając postawione im zarzuty za bezpodstawne. Najlepsi przedstawiciele narodu [łotewskiego] i państwa łotewskiego wyrazili swoją stanowczą dezaprobatę wobec polityki ucisku mniejszości białoruskiej. Niemniej jednak trwające rok śledztwo doprowadziło do tego, że okres ten został wykorzystany przez szowinistycznie nastawioną część urzędników łotewskich do unicestwienia białoruskiej pracy narodowo-kulturalnej:

1. Oddział Białoruski w Ministerstwie Oświaty został zamknięty¹⁶;
2. Białoruskie Towarzystwo Kulturalno-Oświatowe „Bačkaŭszczyzna“ ze wszystkimi filiami zostało zlikwidowane;
3. białoruska szkoła średnia w Lucynie zaprzestała istnienia;
4. szkoła rolnicza w Krasławiu została zamknięta;
5. szereg białoruskich szkół podstawowych w gminach białoruskich został zlikwidowany, a zamiast nich otwarto szkoły łotewskie;
6. oprócz tego w lutym 1925 r. przeprowadzono II łotewski spis ludności, podczas którego liczba Białorusinów została pomniejsza o połowę.

¹³ Chodzi o książkę Vilberta Krasnaisa pod tytułem *Baltkrievi kā latviešu tautas zars [Białorusini jako odgałęzienie narodu łotewskiego]*, która ukazała się w Rydze w 1938 r.

¹⁴ Powodem do wszczęcia dochodzenia przeciwko działaczom białoruskim było znalezienie w kilku szkołach białoruskich mapy Białoruskiej Republiki Ludowej, wydanej w Wilnie w 1919 r.

¹⁵ Na czas trwania dochodzenia (kwiecień 1924 – kwiecień 1925) w areszcie znajdował się tylko Kastus Jezawitau. Pozostali oskarżeni po kilku dniach aresztu zostali zwolnieni po wpłaceniu kaucji.

¹⁶ Działalność Białoruskiego Oddziału Szkolnego została zawieszona. Organ ten wznosił działalność w sierpniu 1926 r.

Nawet uniewinniający wyrok łatgalskiego sądu okręgowego okazał się nieskuteczny i nie uchronił [Białorusinów] przed następującymi represjami:

1. uniewinnieni przez sąd nauczyciele i dyrektorzy szkół nie zostali przywrócenii do pracy, zaś część ich wydalono z Łotwy¹⁷;

2. zamykanie istniejących szkół białoruskich i w większości przypadków przekształcenie ich w łotewskie było kontynuowane¹⁸;

3. chłopom białoruskim w ich ojczystych stronach zabroniono kupna ziemi od swoich krewnych lub sąsiadów, którzy wyemigrowali albo zostali wysiedleni z pasa granicznego;

4. białoruskie stowarzyszenia kulturalno-oświatowe i spółdzielnie gospodarcze były zamknięte jedno po drugim¹⁹.

Jednakże dzisiaj ludność białoruska byłego niezależnego państwa łotewskiego wierzy, że dzieci białoruskie pod pieczęcią niewyciężonego niemieckiego Wehrmachtu i jego dowódców ponownie będą miały możliwość uczyć się we własnych szkołach białoruskich, nauczyciele białoruscy nie będą prześladowani za działalność narodową, a chłopci białoruscy będą mogli w nowych warunkach kontynuować swoją działalność rolniczą dla wspólnego dobra.

W celu usprawnienia życia kulturalnego mniejszości białoruskiej podpisane niżej osoby jako reprezentanci [łotewskich Białorusinów] zwracają się do Pana z prośbą:

1. zezwolić na utworzenie „Białoruskiego Narodowego Komitetu Samopomocy“, który reprezentowałby mniejszość białoruską i odpowiadałby za organizację życia kulturalnego na zasadach zgodnych z potrzebami Białorusinów;

2. zatwierdzić Białoruski Komitet Narodowy, który został powołany w Rydze 10.8.1941 r.²⁰ w obecności pełnomocnika Przedstawicielstwa Białoruskiego w Berlinie pana Godlewskiego²¹, w składzie: prezesa Piotra Miranowicza i członków: Jakuba Kastyluka²², Jazepa Kamarżynskiego²³, Sciapano Sićko i Lucji Tetar²⁴;

¹⁷ Wydalono jedynie dwóch nauczycieli, którzy nie posiadali obywatelstwa łotewskiego. Byli to Jan Kraskowski i Paulina Miedziołko-Gryb.

¹⁸ W roku szkolnym 1930/1931 na Łotwie istniały 23 białoruskie szkoły podstawowe, w tym 17 – w powiecie dyneburskim, 3 – licyńskim i 3 – w Rydze. Ponadto działało gimnazjum w Rydze.

¹⁹ Likwidacja stowarzyszeń kulturalno-oświatowych nastąpiła dopiero po 1934 r.

²⁰ Po zajęciu Rygi przez wojska niemieckie miasto odwiedził przedstawiciel Białoruskiego Komitetu Samopomocy w Niemczech ks. Wincenty Godlewski, który 10 sierpnia zwołał zebranie miejscowych działaczy białoruskich. Zebrani ogłosili powstanie nieformalnej grupy o nazwie Białoruski Komitet Narodowy na Łotwie, w skład którego weszli: Piotr Miranowicz (prezes), Jakub Kastyluk, Sciapan Sićko, Lucja Tetar i Jazep Kamarżynski.

²¹ Ks. Wincenty Godlewski (1888–1942), duchowny rzymskokatolicki, białoruski działacz religijny i polityczny. Jeden z przywódców nurtu chrześcijańsko-demokratycznej w białoruskim ruchu narodowym. W 1941 r. działał w Białoruskim Komitecie Samopomocy w Niemczech. Należał również do kierownictwa Organizacji Nacjonalistów Białoruskich.

²² Jakub Kastyluk (1884–?), białoruski pedagog i działacz społeczny. W 1928–1930 inspektor szkół białoruskich na Łotwie.

²³ Jazep Kamarżynski (1899–1970), białoruski dramaturg i pedagog. Jeden z założycieli białoruskiego teatru amatorskiego na Łotwie.

²⁴ Lucja Tetar (1904–?), białoruska działaczka społeczna na Łotwie. Prezes towarzystwa „Ruń”. Uczestniczyła również w działalności Towarzystwa Teatru Białoruskiego na Łotwie.

3. w Rydze i na prowincji utrzymać obecnie istniejące szkoły białoruskie, a w gminach, gdzie mieszkają Białorusini, otworzyć nowe;
4. otworzyć białoruską szkołę średnią w Indrze;
5. na stanowisko inspektora szkół białoruskich mianować nauczyciela pana Jazepa Kamarżynskiego;
6. zezwolić na otwarcie białoruskich kursów nauczycielskich w Rydze lub Dyneburgu;
7. w gminach białoruskich obsadzić administrację gminną Białorusinami oraz mianować Białorusinów na stanowiska [kierownicze] w Samoobronie.

Piotr Miranowicz – prezes Stowarzyszenia Białoruskiego na Łotwie, kierownik 1 szkoły białoruskiej w Rydze

Jakub Kastyłuk, inspektor szkół białoruskich na Łotwie, kierownik 2 szkoły białoruskiej w Rydze, prezes białoruskiego towarzystwa kulturalno-oświatowego „Oświata”²⁵

Michał Krawczenko, białoruski ksiądz prawosławny²⁶

Kastusj Jezawitau, dyrektor białoruskiej szkoły średniej w Lucynie, działacz kulturalny, redaktor gazet i czasopism białoruskich

Siarhiej Sacharau²⁷, kierownik Oddziału Białoruskiego w Ministerstwie Oświaty Łotwy, dyrektor białoruskiej szkoły średniej w Dyneburgu

Jazep Kamarżynski, dyrektor teatru białoruskiego na Łotwie, nauczyciel

Sciapan Sićko²⁸, prezes Białoruskiego Towarzystwa Pożyczkowo-Oszczędnościowego²⁹

Mikołaj Demidow³⁰, prezes Białoruskiego Towarzystwa Nauczycieli na Łotwie³¹, dyrektor białoruskich kursów pedagogicznych w Rydze

²⁵ Białoruskie Towarzystwo Kulturalno-Oświatowe „Oświata” (biał. Praświeta) działało w Łatgalii w 1926–1935.

²⁶ Michał Krawczenko (1901–1945), uczestnik białoruskiego ruchu narodowego na Łotwie. Brał udział w działalności Towarzystwa Młodzieży Białoruskiej na Łotwie, towarzystwa „Chata Białoruska”, Białoruskiego Towarzystwa Naukowo-Krajoznawczego.

²⁷ Siarhiej Sacharau (1880–1954), białoruski działacz społeczny, kulturalny i polityczny, etnograf i pedagog. W 1921–1925 był kierownikiem Białoruskiego Oddziału Szkolnego w Ministerstwie Oświaty Łotwy. W 1925–1932 dyrektor gimnazjum białoruskiego w Dyneburgu. Autor licznych prac poświęconych historii i kulturze łotewskich Białorusinów.

²⁸ Sciapan Sićko (ur. 1887 r.), uczestnik I wojny światowej. W 1920–1923 służył w jednostkach białoruskich w wojsku litewskim. Od 1923 r. mieszkał na Łotwie, gdzie uczestniczył w życiu kulturalno-oświatowym mniejszości białoruskiej. Nauczyciel (od 1927 r.) dyrektor pierwszej białoruskiej szkoły podstawowej w Rydze. Członek towarzystwa „Chata Białoruska”, Białoruskiego Towarzystwa Naukowo-Krajoznawczego, Towarzystwa Nauczycieli Białoruskich.

²⁹ Chodzi o Białoruskie Centralne Towarzystwo Pożyczkowo-Oszczędnościowe, które powstało w Rydze w 1925 r. Kierownik Jan Tetar.

³⁰ Mikołaj Demidow (1888–1967), białoruski działacz społeczny i wojskowy, pedagog. Założyciel towarzystwa „Chata Białoruska”. Prezes Towarzystwa Nauczycieli Białoruskich na Łotwie. Podczas okupacji niemieckiej pełnił funkcję inspektora szkolnictwa białoruskiego w Okręgu Generalnym Łotwy (1941–1942).

³¹ Towarzystwo Nauczycieli Białoruskich na Łotwie działało w 1925–1940.

Aliaksandr Rodźka³², dyrektor białoruskiej szkoły średniej w Rydze
dwóch członków komitetu rodzicielskiego [podpisy nieczytelne].

Tłumaczenie z języka niemieckiego

Źródło: BA, R 92/101, s. 59–63.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Archival sources / Źródła archiwalne

AAN – Archiwum Akt Nowych w Warszawie

MA – *Mikrofilmy aleksandryjskie*, sygn.: T-454/88.

[1] – k. 001057–58, Dekret komisarza Rzeszy Wschód w sprawie polityki narodowościowej w Estonii, na Łotwie i Litwie z 27 lipca 1942.

BA – Bundesarchiv

R 6/173 (*Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete*).

[1] – s. 19–20, Dyrektywa Ministerstwa Okupowanych Obszarów Wschodnich w sprawie polityki narodowościowej na Litwie, Łotwie i w Estonii, 1941.

R 92/102 (*Abteilung für Bildung und Kultur des Generalbezirk Lettland*).

[1] – s. 59–63, Memoriał do Otto Henricha Drechslera w sprawie potrzeb narodowo-kulturalnych mniejszości białoruskiej na Łotwie, 26 września 1941.

LVA – Latvijas Nacionālais arhīvs Latvijas Valsts arhīvs

f. 700 (*Latvijas PSR Izglītības ministrija*), apr. 1, l. 917.

[1] – lpp. 1–2, Memoriał kierownictwa Stowarzyszenia Białoruskiego na Łotwie do Ministerstwa Oświaty Łotwy, 11 lipca 1940.

LVVA – Latvijas Nacionālais arhīvs Latvijas Valsts vēstures arhīvs

f. 2924 (*Latvijas baltkrievu biedrība*), apr. 1, l. 4.

[1] – lpp. 19–21, Rezolucje nadzwyczajnego zebrania walnego członków Stowarzyszenia Białoruskiego na Łotwie, przedstawicieli nauczycieli i komitetu rodzicielskiego białoruskiej szkoły podstawowe w Rydze, 11 lipca 1940.

[2] – lp. 23, Komunikat zarządu Stowarzyszenia Białoruskiego na Łotwie, b.d.

f. 2125 (*Izglītības Ministrija. Mazākumtautību izglītības pārvaldes. Baltkrievu izglītības pārvalde*), ap. 5, l. 259.

[1] – lp. 71, Wykaz białoruskich instytucji edukacyjnych w roku szkolnym 1933/34.

Studies / Opracowania

Blieiere, Daina; Brutulis, Ilgvars; Zunda, Antonijs; Stranga, Aivars; Feldmanis, Inesis. (2017). *Istoriā Latvii. XX vek. Rīga: OOO „J. L. V.”*. [История Латвии. XX век, Блейере, Дайна; Бутулис, Илгварс; Зунда, Антонийс; Странга, Айварс; Фелдманис, Инесис. (2017). Рига: Издательство OOO „J. L. V.”].

³² Aliaksandr Rodźka (1878–?), białoruski pedagog i działacz kulturalny. Od 1929 r. dyrektor gimnazjum białoruskiego w Rydze. Działał w organizacjach białoruskich m.in. towarzystwach „Chata Białoruska” i „Ruń”.

- Ezavitaŭ, Kastus'. (1927). *Belarusy ŭ Latvii*. Ryga: Belaruskae vydaveckae tavarystva. [Езавітаў, Кастусь. (1927). *Беларусы ў Латвіі*. Рыга: Беларускае выдавецкае таварыства].
- Gierowska-Kałamur, Joanna. (2011). Stosunek państwa łotewskiego do miejscowych Polaków i Białorusinów w początkach niepodległości łotewskiej. *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*, 46, s. 181–216.
- Gryboŭski, Ūry. (2022). Belarusy Latvii va ūmovahaŭtarytarnaga rėżymu Karlisa Ulmanisa (1934–1940 gg.). *Zapisy BINiM*, 42, s. 589–621. [Грыбоўскі, Юры. (2022). Беларусы Латвіі ва ўмовах аўтарытарнага рэжыму Карліса Улманіса (1934–1940 гг.). *Запісы BINiM*, 42, с. 589–621].
- Grzybowski, Jerzy. (2017). Stosunki polsko-białoruskie na Łotwie w latach 1920–1940. W: Tomasz Gajownik, Paweł Pietnoczko, Krzysztof Sidorkiewicz (red.), *Dialog kultur czy zarzewie konfliktów? Problematyka mniejszości narodowych i etnicznych w Europie* (s. 33–48). Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski.
- Grzybowski, Jerzy. (2018). Zrzeszenie Białoruskie w Okręgu Generalnym Łotwa (1941–1945). *Przegląd Historyczny*, 109(1), s. 95–117.
- Grzybowski, Jerzy. (2021). Belarusian education in General District Latvia (1941–1945). *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*, 56, s. 57–83.
- Jankowiak, Mirosław. (2021). Prasa białoruska międzywojennej Łotwy (przegląd wydawnictw). *Studia Białorusistyczne*, 15, s. 11–31.
- Jėkabsons, Ēriks. (2001). Belorusy v Latvii v 1918–1940 godah. U: *Belaruskaa dyaspara ak pasarėdnicaŭ dyalogu cyvilizacyj. Matėryaly III Miżnarodnaga kangrėsa belarusistau* (s. 47–71). Minsk: Belaruskij knižasbor. [Екабсонс, Эрик. (2001). *Белорусы в Латвии в 1918–1940 годах* У: *Беларуская дыяспара як пасярэдніца ў дыялогу цывілізацый. Матэрыялы III Міжнароднага кангрэса беларусістаў* (с. 47–71). Мінск: Беларускі кнігазбор].
- Jėkabsons, Ēriks. (1997). Stosunki między Łotwa i Białoruską Republiką Ludową w latach 1919–1921. *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, 7, s. 49–62.
- Jėkabsons, Ēriks. (2014). Białorusini na Łotwie w okresie okupacji hitlerowskiej (1941–1945). *Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej*, 7, s. 13–26.
- Kazačėnok, Jekaterina. (2012). «Belorusskij process» v Latvii: obvinenie, opravdanie, nakazanie. W: *Latyši i belorusy: vmeste skovz' veka*, 1, s. 29–43. [Казачёнок, Екатерина. (2012). «Белорусский процесс» в Латвии: обвинение, оправдание, наказание. *Латыши и белорусы: вместе сквозь века*, 1, с. 29–43].
- Krasnajs, Vilberts. (1938). *Baltkrievi kā latviešu tautas zars*. Rīga: Latvju Nacionālās jaunatnes savienība.
- Līventāls, Teodors; Sadovskis, Valters. (1932). *Rīga kā Latvijas galvas pilsēta : rakstu krājums Latvijas Republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei*. Rīga: Rīgas pilsētas valde.
- Skujenieks, Marģers (1938). *Latvijas statistikas atlases*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde.

SUBMITTED: 2025.06.11

ACCEPTED: 2025.10.08

PUBLISHED ONLINE: 2026.01.30

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Jerzy Grzybowski – Polska, Warszawa, Uniwersytet Warszawski, Wydział Lingwistyki Stosowanej, Instytut Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej; profesor;

specjalność: historia; *zainteresowania naukowe*: dzieje Polski i Europy Środkowo-Wschodniej w XX wieku ze szczególnym uwzględnieniem: stosunków polsko-białoruskich, białoruskiego ruchu niepodległościowego, diaspory białoruskiej, Kościoła prawosławnego.

Adres: ul. Dobra 55, 00-312 Warszawa, Polska

Wybrane publikacje:

1. Grzybowski, Jerzy. (2023). *Беларусы ў Польскім Воўску (1919–1947)*. Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne.
2. Grzybowski, Jerzy. (2021). *Białoruski ruch niepodległościowy w czasie II wojny światowej*. Warszawa: IPN.
3. Grzybowski, Jerzy. (2021). *Emigracja zarobkowa z Polski na Łotwę i do Estonii w latach 1928–1939*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
4. Grzybowski, Jerzy. (2021). *Arcybiskup general brygady Sawa (Sowieci) 1898–1951: duszpasterz, żołnierz, obywatel*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
5. Grzybowski, Jerzy. (2016). *W służbie Rzeczypospolitej. Duszpasterstwo wojskowe wyznania prawosławnego w Wojsku Polskim w latach 1919–1949*. Warszawa: Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej.